

De toename van gewoon haakmos en het graslandbeheer in natuurtuinen

Ger Londo

Gewoon haakmos (Rhytidiadelphus squarrosus) is in ons land een algemene soort in gazons, graslanden, bermen, langs struikgewas en in bosranden. Het mos is gemakkelijk herkenbaar aan de hakig teruggebogen bladen aan meestal rechtopstaande, weinig en onregelmatig vertakte stengels. Wat groeiwijze betreft wijkt de soort dus af van de meeste andere slaapmossen met horizontaal over de grond liggende stengels die vaak regelmatig geveerd zijn.

Proeftuin Broekhuizen in Leersum

In de voormalige proeftuin van het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN) op landgoed Broekhuizen te Leersum, die al in het vorige artikel over mossen ter sprake kwam (Londo, 1998), was gewoon haakmos aanvankelijk schaars en beperkt tot enkele plekkjes 'oud' grasland die bij de aanleg van de tuin gespaard bleven. Het meeste grasland aldaar ontstond na 1972 in welk jaar de proeftuin werd aangelegd. Met behulp van een groot aantal grondsoorten werd een zeer gevarieerd milieu geschapen waarop bij een maai-beheer een rijk geschakeerde graslandvegetatie tot ontwikkeling kwam. Wat

beheersvorm en plantensortiment betreft is de proeftuin dus een natuurtuin. Door middel van een groot aantal permanente kwadraten werd de vegetatieontwikkeling gevolgd.

Vooral in de afgelopen tien jaar nam gewoon haakmos sterk toe zoals in figuur 1 te zien is. Deze toename deed zich op allerlei grondsoorten voor, zowel op voedselrijke tuingrond en klei als op (vrij) voedselarm zand, en zowel op kalkarme als op kalkrijke bodem. Wanneer de proeftuin niet in 1997 opgeheven zou zijn, zou deze ontwikkeling zich stellig hebben voortgezet en zou gewoon haakmos ook zijn gaan domineren in kwadraten waarin hij tot dan toe schaars of afwezig was zoals in enkele kwadraten met kalkgrasland.

Natuurtuin in Scherpenzeel

Deze veronderstelling wordt bevestigd door ontwikkelingen in de natuurtuin rond mijn huis in Scherpenzeel (Gelderland). Daar was gewoon haakmos al veel langer een algemene soort, vooral in het gazon. Al snel ging de soort zich in allerlei hooilandjes uitbreiden, voor het overgrote deel liggend op dezelfde grondsoorten die in Proeftuin Broek-

huizen aanwezig waren, o.a. voedselrijke humeuze tuingrond, klei, löss en mergel. Op de laatste grondsoort groeit een soortenrijk kalkgrasland. Naarmate de moslaag dichter en dikker werd, traden in deze vegetatie veranderingen op. Eenjarige en tweejarige soorten namen af en verdwenen vrijwel zoals ratelaarsoorten en geelhartje. Van allerlei meerjarige soorten, o.a. orchideeën, vond geen nieuwe vestiging uit zaad meer plaats. In 1993 was de laag gewoon haakmos op veel plaatsen ruim 10 cm en op diverse plekken zelfs 20 cm dik!

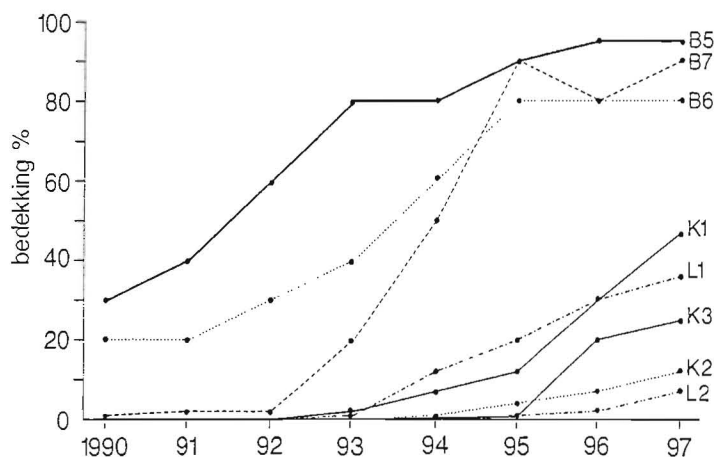
Maaien en afharken van de moslaag

Vanaf voornoemd jaar ben ik de moslaag gaan meemaaien; voorheen maaide ik met een sikkeltje over de moslaag heen. Na het hooien werd bij droog zomerweer de moslaag nogmaals afgeharkt met een gazonhark. Daardoor werd de bedekking van de moslaag tot ca 50% teruggebracht. In het daarop volgende jaar sloot de moslaag zich weer grotendeels, maar bleef veel dunner dan voorheen. Ook in de volgende jaren werd de moslaag meegemaaid en afgeharkt en het effect op de kruidlaag was groot. Onder meer kleine en harige ratelaar, geelhartje en voorjaarszegge namen sterk toe en van gevlekte orchis, hondskruid en gulden sleutelbloem vonden weer nieuwe vestigingen plaats.

Afharken moslaag onnatuurlijk?

Is het afharken van de moslaag onnatuurlijk? We moeten het zien als een tegenmaatregel om de overvloedige mosgroei ten gevolge van de luchtverontreiniging wat te beperken. Want dat is waarschijnlijk de oorzaak van de sterke toename van gewoon haakmos (Londo in prep.).

Overigens kan zo'n dichte en dikke moslaag alleen ontstaan bij een maai-beheer, een beheersvorm die door de mens ontwikkeld is toen hij veeteelt ging bedrijven en voedselvoorraden

Figuur 1. Veranderingen in de bedekking van gewoon haakmos in 8 permanente kwadraten in Proeftuin Broekhuizen. De kwadraten B5, B6 en B7 lagen op voormalige tuingrond (een voedselrijke, lemige en humeuze zandgrond), K1, K2 en K3 op voedselrijke (maar niet bemeste) klei, L1 op voedselarme leem en L2 op voedselrijke löss.

(hooi) voor het vee ging aanleggen om de wintertijd goed door te komen. Bij begrazing, het meest natuurlijke beheer van graslanden, wordt de moslaag door vee of andere grote herbivoren opengetrapt en wordt voorkomen dat gewoon haakmos een gesloten tapijt vormt. Mossen in het algemeen kunnen trouwens slecht tegen intensieve betreding. Dat kunnen we ook in gazons zien; op plaatsen waar veel gelopen wordt, groeit geen of zeer weinig mos. Op de kleine schaal van natuurtuinen is begrazing onmogelijk en is maaien met afharken van hooi en mossen de enige mogelijkheid.

Een landelijk verschijnsel

De sterke uitbreiding van gewoon haakmos is een landelijk verschijnsel dat zich in allerlei graslanden voordoet, ook in gebieden (o.a. kalkgraslanden in Zuid-Limburg) waar de soort vroeger schaars voorkwam (Londo in prep.). Dat de soort ook elders massaal in natuurtuinen kan voorkomen, bleek onder meer uit een gesprek met de beheerder van Heemtuin Muntendam, Klaas Steenbergen, tijdens de bijeenkomst van de beheerdersvakgroep op 15 en 16 mei jl. Ook in Muntendam liep de vestiging van orchideeën terug ten gevolge van de vorming van een gesloten moslaag. In Thijsse's Hof in Bloemendaal, waar ik gewoon haakmos tijdens mijn NJN-tijd heb leren kennen, is de soort eveneens sterk toegenomen. Vroeger groeide gewoon haakmos daar in het duingrasland samen met andere mossoorten in een kleinschalig mozaïek. Nu vormt de soort steeds meer aaneengesloten tapijten waarin voor andere mossen geen plaats is. □

Literatuur

Londo, G. 1998. Mossen in grasland. *Oase* 8 (1): 9-10.

Londo, G. in prep. The increase of *Rhytidiadelphus squarrosus* (Hedw.) Warnst. in The Netherlands. Lindbergia.

Dr. Ger Londo werkt als ecoloog-vegetatiekundige aan het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek in Wageningen. Hij is o.m. auteur van het boek "Natuurtuinen en -parken" en "Tuin vol wilde planten".

Adres:

Proeftuin 13, 3925 BJ Scherpenzeel

Mieren in de tuin?

Wim Kanbier

De meeste mensen reageren op deze vraag met de wedervraag: mieren in de tuin, wat moet je daar nou weer mee? Ik kan alleen maar zeggen dat ik bij mijn vroegere werk in de Leiderdorpse heemtuin erg veel plezier van de mieren gehad heb en met mij de bezoekers van de tuin. Als bij de eerste verwarmende zonnestrallen in het vroege voorjaar de mieren zich aan het opwarmen zijn is de lente in aantocht.

Introductie

Maar eerst wil ik u beschrijven hoe en waarom in 1982 in de Leiderdorpse heemtuin de rode bosmieren geïntroduceerd zijn. De heer G.J. de Bruin (zoöloog bij de universiteit van Leiden) had tijdens proeven met mierenvolken het idee ook eens een volk in de heemtuin in te voeren of uit te zetten; hoe noemde je dat toen? Ik zie ze nog zo de heemtuin binnenkomen: een aantal studenten beladen met waskitten onder aanvoering van genoemde heer de Bruin. De kitten waren gevuld met dennenaalden waarin de bosmieren zaten met (naar ik toen hoorde) hopelijk enige koninginnen erbij. Gezamenlijk

hebben we de kitten op een door de heer de Bruin aangegeven plaats ingespiet, waarna het volk een eigen leven is gaan leiden.

Sateliëtnesten

Het volgende jaar had namelijk het gehele volk zich verplaatst en een zonniger plaats uitgezocht. Het is toen snel gaan groeien en heeft het jaar daarop - het is inmiddels 1984 - zich weer op een nieuwe plaats gevestigd, waar het nu heden ten dage nog steeds als hoofdnest is. Dit ondanks aanslagen van de groene specht die elke winter het hele nest overhoop haalt, zo lijkt het althans. Ook zijn er op diverse plaatsen sateliëtnesten gekomen. Sinds die tijd is het in het beuken-eikenbos van de tuin een drukte van belang. Voor sommige bezoekers wat al te druk want er wordt wel eens gevraagd of er niets aan die mierenplaag gedaan moet worden.

De kale rode bosmier kunt u dus in de wijde omtrek (ook buiten de heemtuin) ijverig zien rondlopen. Van overal verzamelen ze nestmateriaal om het tijdens de winter aangetaste nest weer op te bouwen. In mei zijn er al weer hele

Verplaatsing van rode bosmierennest van heemtuin naar Waterschapsheuvel m.m.v. G.J. de Bruin, 14 augustus 1989.